

I. Загін "Білих нашивок"

На небокраї займався день, осінній день двадцять шостого листопада тридцять сьомого року Мейдзі. Загін "Білих нашивок" Н-ського полку Н-ської дивізії рухався схилом висоти "93" здобувати артилерійський форт на горі Суншушань. А що дорога пролягала вздовж північного схилу, то цього дня загін просувався колоною по чотири в ряд. Напевне, в ранковій імлі гнітюче враження справляли стволи солдатських гвинтівок, миготіння білих нашивок і тихе шарудіння черевиків по голій, без жодної билинки, землі. На чолі загону йшов командир, капітан М., мовчазний і пригнічений. А солдати, як на диво, не втратили спокою і доброго гумору. І все завдяки силі японського бойового духу й випитому кухлику саке.

Невдовзі, перейшовши кам'янисте взгір'я, загін повернув на вітряне заріння висушеного річища.

– Диви-но! – озвався Тагуті, солдат першого ступеня, колишній торгівець папером, до столяра Хоріо, теж солдата першого ступеня з тої ж роти, що й Тагуті. – Ти ба, яку нам честь виказують!

Хоріо обернувся. І справді – з чорного пагорба на тлі ледь-ледь зажеврілого виднокола командир полку й кілька офіцерів відддали останню честь воякам, що йшли на видиму смерть.

– Як ти гадаєш ? Хіба то не велика честь нам випала бути в загоні "Білих нашивок"?

– Яка в біса честь? – Хоріо бридливо підсмикнув на плечі гвинтівку. – Всіх нас чекає смерть. Тою почестю... [59] За-півдарма куплено. Хіба ні?

– Годі-бо! Не ображай...[60]

– Ото дурник! Яка там образа! Як козирнеш, тобі в солдатській крамничці й пляшечки sake не дадуть.

Тагуті промовчав. Бо знав, що товариша напідпитку завжди бере охота кого-небудь остюками вколоти. Але Хоріо не вгавав.

– Авжеж, як козирнеш, горілки не дістанеш. От вони й розводяться, що, мовляв, усе це робиться заради...[61] А я гадаю, браття, що все те облуда, далєбі, облуда, – тепер він звертався до старшого солдата, лагідного Егі, теж з їхньої роти, колишнього вчителя початкової школи. А той ні сіло ні впало, люто вишкіривши зуби (такого з ним ще не бувало), визвірився на Хоріо:

– Що ти патякаєш? Хіба вмерти – не наш обов'язок?

Тим часом загін "Білих нашивок" переправився на другий берег річища, де кілька китайських мазанок самотньо зустрічали світанок, а ген далі, над їхніми покрівлями, брижилось темно-буре верхів'я гори Суншушань. Загін поминув виселок, і відразу солдати в повному обладунку врозсип неквапом поповзли уздовж стежок до ворожої позиції.

Ясна річ, і старший солдат Егі був між ними. Повзе він, а з голови не виходять слова Хоріо: "Як козирнеш, тобі в солдатській крамничці й пляшечки sake не дадуть". Та зроду неговіркому Егі легко було змовчати. Правда, через те товаришеві слова, завдавши ще більшої муки, пекли, як роз'ятрена рана. Повзучи, як той звір, по замерзлій грудкуватій землі, він без упину думав про війну і смерть. І хоч скільки думавгадав, а просвітку не бачив. Смерть [62] видалася йому врешті-решт проклятим чудовиськом. Війна ж... ні, війна не здавалась йому злочином. Лиходійство, як добре подумати, коріниться в людських пристрастях. А от війна – це лише...[63] Отож він і не тільки він, але ще яких дві тисячі солдат, набраних з різних дивізій, хоч-не-хоч мають умерти за велику... [64]

– Прийшли! Ти з якого полку? – почулося.

Егі озирнувся. Якимсь непомітно загін добрався до збірного пункту біля підніжжя Суншушань. Тут уже розташувалися солдати з різних дивізій у мундирах кольору хакі, миготіли їхні старомодні нашивки. До Егі озвався один з них – той, що сидів на камені і в рідкому вранішньому промінні видушував на щоці прищ.

– З Н-ського.

– А, бува, не з кашоварного?

Насуплений Егі пропустив повз вуха ту насмішку. Кількома годинами пізніше над позиціями дико завили снаряди, свої і ворожі. На схилі гори Суншушань, що вивищувалася перед очима, кілька разів здіймалася брунатна курява від вибуху снарядів нашої морської артилерії з Ляцзятуня. Те видовище, – коли в стовпах пилуки заграло яро-червоне проміння, – було жахливіше за будь-яку картину. Та дві тисячі вояків загону "Білих нашивок", очікуючи нагоди кинутися на штурм, серед тої знавіснілої стрілянини не втрачали спокою. Щоб не піддатися страху, їм лишалося тільки глузувати з небезпеки.

– Ну й охочі з біса до тої пальби, чортові діти! – Хоріо звів погляд у небо. І тої ж миті повітря над головою несамовито гримнуло. Хоріо несамохіть скулився, затулив хусточкою носа від пилуки і гукнув до Тагуті:

– Це вже пальнула двістівісімдесятиміліметрова!

Тагуті осміхнувся. Хоріо непомітно поклав у кишеню хусточку, що йому вишила й подарувала знайома гейша, коли вирушав на фронт.

– У неї і звук інший, – тільки-но вимовив Тагуті, як раптом збентежено випростався. В ту ж мить й інші солдати, немов по команді,

посхоплювалися на ноги: з'явився головнокомандувач, генерал Н., з почтом штабних офіцерів.

– Тихше! Тихше! – оглядаючи позиції, добре поставленим голосом проказав генерал. – У такій тісноті можна й не віддавати честі. Ти з якого полку?

Тагуті відчув на собі пильний генералів погляд, бентежливий, як у дівчини.

– З Н-ського піхотного!

– Ясно. Будь мужній. – І генерал потис Тагуті руку. Відтак скинув очима на Хоріо і теж простягнув йому руку. – І ти будь мужній.

Зачувши це, Хоріо виструнчився і завмер, наче кам'яна статуя. Його кремезні плечі, довгі руки, червоне вилицювате обличчя, очевидно, тішили погляд старого генерала як узірець справжнього імператорського вояка.

– Поки що той форт ще відстрілюється, а вночі ви його здобудете. По ваших слідах підуть резервні частини й візьмуть приступом усі форти в цій місцевості. Отож набирайтеся духу, щоб з ходу заволодіти фортом...
– Стоячи незрушно, генерал промовляв палко, голос його був по-театральному схвильований, збуджений. – Зрозуміло? На півдорозі не спиняйтеся, не стріляйте, а самі своїм півтораметровим тілом, як куля, врізайтесь в батарею. Будьте хоробрі і ще раз хоробрі! – Немов бажаючи покріпити зміст останніх слів, генерал потис руку Хоріо й пішов далі.

– Невесела штука... – проводжаючи поглядом генералову постать, Хоріо лукаво підморгнув Тагуті, – коли отакий дідуган поручкається з тобою.

Тагуті силувано всміхнувся. Позирнувши на нього, Хоріо чомусь зніяковів, але враз силувана усмішка на лиці приятеля викликала в нього огиду. А тут несподівано збоку ще й Егі озвався:

– Виходить, потиском руки...[65]

– Перестань клеїти дурня, – тепер Хоріо довелося корчити усмішку.

– Мене просто злість бере, коли чую, що нас буцімто...[66] А я от вирішив не шкодувати свого життя, – вів далі старший солдат Егі.

По тих словах Тагуті й собі заговорив:

– Авжеж, всі ми ладні віддати життя за батьківщину.

– Я ще не знаю заради чого, але вже ладен пожертвувати життям. Мені здається, ніби...[67] наставив на мене пістолета і каже: "Гей, ти! Давай-но сюди все, що маєш!" – міжбрів'я в Егі нервово засіпалося. – Далебі, отаке у мене на душі. Якби злодюга навіть цупив у мене гроші... На якій дорозі нас чекає смерть?.. А втім, якщо нам судилося вмерти, то хіба не ліпше вибрати...[68]

Від тих слів у посоловілих очах Хоріо блимнула іскра зневаги до добродушного Егі. "Що? Життям жертвувати?" – мучила думка, й Хоріо звів невидючі очі в небо. І тут же вирішив, що цього вечора буде попереду і віддячить генералові за потиск руки й кинеться під кулі...

Того ж дня, десь по восьмій вечора, обвуглений вибухом ручної гранати на схилі гори Суншушань упав навznak старший солдат Егі. Сюди, до загороди з колючого дроту, безперестанно щось вигукуючи, підбіг один вояк загону "Білих нашивок". Уздрівши труп бойового товариша, він тільки-но торкнувся ногою його грудей, як раптом гучно зареготав, і той регіт серед шаленої стрілянини відбився далеко зловісною луною.

– Ура! Бандзай Японії! На коліна супостата! Смерть ворогу! Бандзай Н-ському полку! Ура! Ура! – вимахуючи гвинтівкою, байдужісінький до гранатних вибухів солдат верещав без угаву. У спалахах полум'я можна було впізнати, що то кричав Хоріо, солдат першого ступеня, збожеволілий від поранення в голову під час навальної атаки на гору Суншушань.

II. Шпигуни

Вранці п'ятого березня тридцять восьмого року Мейдзі в напівтемному штабі Н-ської кавалерійської бригади, розташованій після доблесної перемоги на постій у Цюаньчженчжу, штабний офіцер допитував двох китайців. Їх щойно затримав, підозріваючи в шпигунстві, вартовий з Н-ського піхотного полку, тимчасово приписаного до кавалерійської бригади.

Від канів[69] по приземкуватій китайській хатині ширилася приємна теплінь. Та від кольору покиданих жужмом на стіл шинелей, від дзенькоту острог на чоботях, що ступали по цегляній підлозі, над усім витала зловісна тінь війни. А фотографії гейш у європейських зачісках на білій запорошеній стіні поряд із приклеєними стрічками червоного паперу здавалися водночас і кумедними, і трагічними.

У допиті китайців штабному офіцерові помагали ад'ютант і перекладач. Тільки-но запитання було перекладено, як китайці спішили відповідати. А надто трохи старший, з короткою борідкою, – здавалось, не дослухавши перекладу, він уже заходився пояснювати. Однак від тих пояснень у душі штабного офіцера дедалі більшала ворожість до китайців і жадоба довести, що вони таки шпигуни.

– Гей, солдате! – прогундосив він до вартового на порозі, що спіймав китайців. (Той піхотинець – не хто інший, як Таг'уті з загону "Білих нашивок".) Таг'уті стояв за ґратчастими дверима і приглядався до

фотознімків гейш, але, наполоханий голосом штабіста, рішуче відгукнувся:

– Єсть!

– Це ти впіймав отих китайців? Коли? Добродушний Таґуті, наче з книжки, почав:

– Я стояв на варті край села під глиняною огорожею, з півночі, над шляхом, що веде до Мукдена. Оті китайці простували пішки з міста. Тож командир роти з дерева...

– Що-що? З дерева? – штабний офіцер здивовано витріщився.

– Еге ж, командир роти видряпався на дерево спостерігати. Тож з дерева він і наказав мені їх затримати. Та коли я готувався їх спіймати, отой з борідкою кинувся було тікати.

– І це все?

– Так, усе.

– Гаразд, ти вільний, – на розпашілому обличчі бригадного штабіста відбилася безпорадність.

– Якщо ви не шпигуни, то чого втікали? – аби розвіяти нудьгу, перекладач зумисне голосно передав офіцерові запитання.

– То ж звичайна річ, що ми поривалися втікати. Ми перелякалися, коли до нас зненацька підскочив японський солдат, – зовсім безбоязно відказав олов'яношкірий, очевидно затруєний опієм, китаєць.

– А хіба ви не знали, що йдете прифронтовою смугою? Якщо ви мирні люди, то чого тут вештаєтеся? – Ад'ютант, що володів китайською мовою, сердито глянув на хворобливо блідого китайця.

– У нас була справа. Ми подалися до Сін'мін'туню вимінювати паперові гроші. Ось нате подивіться. – Бородатий китаєць незворушно обвів очима офіцерів.

Штабіст засопів. Він уважав доброю ознакою, що ад'ютант наразився на опір.

– Вимінювати гроші? Ризикуючи життям? – не здавався ад'ютант, холодно посміхаючись.

– Принаймні нехай роздягнуться, а тоді побачимо.

Зачувши переклад офіцерового наказу, китайці, анітрохи не соромлячись, без жодного страху, відразу ж розляглися.

– Не завадило б і паса з живота зняти. Покажіть-но мені його.

Перекладач узяв руками пас – шмат забрудненої бавовняної тканини, зігрітої людським теплом. У пасові стриміла груба голка завдовжки з три суни. Штабний офіцер заходився її оглядати на світлі, що лилося крізь вікно знадвору. На пласкуватому вушку голки виднів лише візерунок сливового цвіту.

– Що це таке?

– Я лікую уколами голки, – анітрохи не завагавшись, спокійно відповів на питання штабіста бородатий китаєць.

– А тепер нехай роззуються. Подивимось і там.

Китайці незворушно, навіть не ховаючи грішного тіла, очікували наслідків трусу. Хоч було обшукано штани й піджаки, черевики й шкарпетки, та речових доказів шпигунства не знайдено. "Доведеться попороти черевики", – подумав ад'ютант і хотів було сказати про це штабному офіцерові.

Але на те несподівано з суміжної кімнати на чолі з головнокомандувачем увійшов гурт штабних офіцерів і командир кавалерійської бригади. І тут же, наче заздалегідь про все було домовлено з ад'ютантом і штабістом, генерал звернувся до командира бригади.

– Російські шпигуни? – спитав генералі, зупинившись перед китайцями, гострим поглядом глянув на їхні голі тіла.

Пізніше якийсь американець одверто зауважив, що в очах славетного генерала тоді прозирало щось схоже на мономанію: "Очі того мономаніяка у такі хвилини пломеніли зловісним блиском".

Штабний офіцер доповів генералові обставини арешту китайців, а той, ніби щось згадуючи, подеколи тільки кивав головою.

– Щоб витягти з них зізнання, доведеться їм добре боки полатати, – промовив штабіст, а генерал тим часом рукою, що притримувала карту, вказав на черевики китайців.

– Розпоріть.

Тільки-но було зірвано підошви, як умить на підлогу посипалося з п'ять карт і секретні документи. Помітивши це, обидва китайці, певна річ, пополотніли, але вперто мовчали, втупивши погляди у долівку.

– Я цього сподівався, – генерал обернувся до командира кавалерійської бригади, обличчя його залив гордий усміх. – Я мав ті

черевики на оці. А тепер нехай одягаються. Такі шпигуни для мене новинка.

– Вони злякалися вашого гострого погляду, пане головнокомандувач.
– Передаючи командирові бригади речові докази, ад'ютант запобігливо всміхнувся, наче хотів нагадати, що перед генералом і він мав намір попороти черевики.

– Якщо у роздягнутих китайців ви нічого не знайшли, то залишалось обшукати тільки черевики. Я вмить накинув оком на черевики, – збадьорів генерал.

– Тутешній люд украй поганющий. Тільки-но ми сюди прибули, як вони повивішували на будинках японські прапори, а пошукаєш усередині – здебільше натрапиш на російські. – Командир кавалерійської бригади й собі повеселів.

– Одне слово, пройди!

– Еге ж, правда ваша, таких і в ступі не втовчеш.

Поки точилася та балачка, штабний офіцер і перекладач закінчили обшук китайців; штабіст обернувся своїм неприємним лицем до Таґуті й випалив:

– Гей, вояку! Ти шпигунів спіймав, ти їх і ріши.

Двадцять хвилин по тому обидва китайці, зв'язані докупі за коси, сиділи під сухою вербою на взбіччі дороги біля південного краю села.

Солдат першого ступеня Таґуті примкнув багнета, розтяв коси і, спускаючи ствол гвинтівки додолу, став позаду старшого китайця. Та, перш ніж його проштрикнути багнетом, йому закортіло сповістити про це китайця.

– Ні[70]... – і йому забракло китайського слова "забити". – Ні... заб'ю!

Обидва китайці, наче змовившись, умить оглянулися і, не виказуючи жодного страху, заходились на всі боки доземні поклони класти. "З рідною землею прощаються", – у думці пояснив собі Таґуті, стоячи напоготові.

Відкланявшись, китайці, видно, набралися духу й спокійно підвели голови. Таґуті приготувався, але, зиркнувши на покірних китайців, не зважився їх простромити багнетом.

– Ні... заб'ю! – крикнув Таґуті й мимоволі оглянувся: із села, збиваючи куряву, мчав верхівець.

– Гей, солдате! – вершник зблизька виявився фельдфебелем. Роздивляючись китайців, він стримав коня і згорда додав: – Російські шпигуни, га? Дай-но мені одного зарубати.

Таґуті силувано всміхнувся.

– Та я можу вам обох подарувати.

– Невже? Ти надто щедрий. – І вершник легко зіскочив на землю, обійшов ззаду китайців і висмикнув шаблю з піхов.

Під ту пору разом з лунким тупотом кінських копит од села наблизилося троє вершників-офіцерів. Фельдфебель, байдужий до всього, заніс було шаблю над головою, але не встиг нею махнути, як неквапом під'їхали офіцери. Серед них був генерал! Фельдфебель і Таґуті, позираючи на головнокомандувача, козирнули.

– Російські шпигуни? – І відразу в генералових очах блиснув вогник мономанії. – Рубай! Рубай!

Фельдфебель мовчки розмахнувся і за одним разом зарубав китайця на смерть. Голова бідолахи підстрибки покотилася під суху вербу, на пожовклій землі поволі розпливалася величезна кривава пляма.

– Гарна робота – любо дивитися. – Генерал радісно закивав головою й попустив поводи коневі.

Проводжаючи головнокомандувача поглядом, фельдфебель із закривавленою шаблею зайшов позаду другого китайця. Видно, кривава різня втішала його більше, ніж генерала. "Якби той,..то я б їх повбивав", – подумав Таґуті, сідаючи під вербу. Фельдфебель тим часом підніс угору шаблю, бородатий китаєць мовчки витяг ший і навіть оком не змигнув...

Штабний офіцер з генералового почту, підполковник Ходзумі, верхи на коні споглядав холодну весняну рівнину. Але він не помічав ні безлистого гаю в далині, ані звалених на взбіччя дороги кам'яних секіканто[71]. Бо на пам'ять безперестанку наверталися слова колись улюбленого Стендаля: "Коли бачу перед собою обвішану нагородами людину, то несамохіть запитую себе, скільки треба було вчинити злочинів, щоб доп'ясти такої сили орденів".

Раптом забачивши, що відстав од генерала, підполковник Ходзумі стрепенувся і підострожив коня. У прямих пасах лагідного світла золотом заблищали на ньому галуни.

III. Вистава у військовому таборі

Пополудні четвертого травня тридцять восьмого року Мейдзі після ранкової панахиди по загиблих, що правилась у штабі Н-ської військової частини, розквартированої в Ацзінюбао, було влаштовано розважальну виставу. За театр правив поміст просто неба, що частенько трапляється по китайських селах, нашвидкуруч злагоджені лаштунки й напнуте перед сценою шатро. Ще задовго до вистави на матах під шатром уже розташувалося безліч солдатів. Те юрмище вояків у бруднувато-сірих

мундирах кольору хакі з опущеними багнетами тільки на глум можна було назвати глядачами. А що на солдатських лицах витав ясний усміх, то враження ставало ще прикріше, жалюгідніше.

Штабісти на чолі з генералом, офіцери військово-етапного корпусу й іноземні військові аташе сиділи в рядах крісел позаду, на невисокому підвищенні. Еполети штабних офіцерів, ад'ютантські аксельбанти скрашали офіцерські ряди на тлі солдатської сіризни. А надто присутність закордонних офіцерів. Генерал ладен був навіть славнозвісного дурня взяти до свого почту, аби тільки надати собі більшої пишноти.

Генерал був у доброму гуморі. Раз по раз заглядаючи у програму, про щось перемовлявся з ад'ютантом; в його очах яскравим сонячним блиском світилася приязна усмішка.

Настав час починати виставу. По той бік завіси з майстерно вимережаним сходом сонця і вишневим цвітом задеренчало дерев'яне калатало. І тої ж миті рука лейтенанта-розпорядника поволі відтягла завісу.

На кону з'явився інтер'єр японської оселі. З купи солом'яних лантуків, звалених у кутку кімнати, можна було здогадатися, що то крамничка торговця рисом. Плеснувши в долоні, господар у фартусі озвався до цибатої служниці з волоссям, викладеним в ітьоґаесі: "Гей, Онабе! Онабе!" – і розпочалася перша ява водевіля. що його зміст не варт і переповідати.

Кожну витівку зі сцени глядачі на матах зустрічали реготом. Офіцери теж здебільша долучали і свої голоси до загального сміху. Події на сцені й регіт під шатром, немов змагаючись межи собою, робили виставу щораз потішнішою. Врешті дійшло до того, що господар у фундосі[72] затіяв боротьбу "сумо" із служницею в червоному купальному костюмі.

Сміх дужчав. Якийсь капітан з військово-етапного корпусу на radoщах заходився було плескати в долоні, та несподівано серед реготу прогрімів сердитий голос:

– Що за неподобство? Опустіть завісу! Завісу!

То кричав генерал. Обхопивши руками в рукавичках рукоять шаблі, він гнівно позирав на сцену. Лейтенант-розпорядник хапливо затягнув завісу перед оторопілими артистами. І в ту ж хвилину глядачі на матах припинили, чувся лише тихий гомін.

Ця тиша видалась нестерпучою підполковникові Ходзумі, що сидів в одному ряді з іноземними офіцерами. Певна річ, водевіль не викликав усмішки на його обличчі. Але підполковник Ходзумі співчутливо поставився до вподобань публіки, бо, провчившись кілька років у Європі, він надто добре знав, як оцінять іноземці японську боротьбу голих артистів.

– Що сталося? – якомсь здивовано спитав французький офіцер підполковника Ходзумі.

– Генерал наказав припинити виставу.

– Чому?

– Бо вона вульгарна, а генерал страх як не терпить вульгарності.

Тим часом за лаштунками затріщали дерев'яні калатальця. Солдати, що було вже втихомирилися, від того звуку побадьорішали, заплескали в долоні. Полегшено зітхнувши, Ходзумі озирнувся. Офіцери поряд з ним, почуваячись як у чужій сорочці, дивилися на сцену невидючими очима. Тільки одна людина, обхопивши руками рукоять шаблі, пильно дивилася на щойно відслонену сцену.

На відміну від попередньої, наступна ява була із старовинної мелодрами. На кону, окрім ширми, виднів засвічений круглий паперовий ліхтар. Якась літня жінка з вилицюватим обличчям пила sake у товаристві кривошийого городянина, раз по раз верескливим голосом звертаючись до нього "паночку".

Не придивляючись до сцени, підполковник Ходзумі поринув у спогади. На бар'єр балкона в театрі Рюсейдза опирається дванадцятирічний хлопчина. Над сценою звисає вишневе галуззя, мріють обриси осяяного безліччю вогників міста. На кону, прибравши зухвалої пози, з капелюхом у руці стоїть незрівнянний Бандзаемон у ролі японського пірата. Затамувавши подих, хлопець уважно стежить за сценою...

– Геть цю виставу! Завісу! Завісу! Завісу! – гучний, як вибух бомби, генералів голос обірвав спогади підполковника. Він зиркнув на сцену: переполоханий лейтенант-розпорядник заходився бігцем затягати завісу. Незабаром на ширмі повисло два пояси – чоловічий та жіночий. Підполковник несамохіть гірко посміхнувся. "Ну й нездара той розпорядник. Якщо генерал заборонив навіть японську боротьбу "сумо" між чоловіком і жінкою, то, напевне, не стерпить любовної сцени", – подумав підполковник Ходзумі й позирнув туди, звідки прогучав сварливий голос: генерал невдоволено про щось допитував старшого інтенданта. Нараз у ту ж хвилину до підполковника долинули дошкульні слова, якими американський офіцер перемовлявся з французьким:

– Генералові, мабуть, нелегко ведеться: він і головнокомандувач, він і цензор...

Третя ява розпочалася десь по десяти хвилинах. Хоч і цього разу застрекотіли калатальця, але солдати не вторили їм ляскотом долонь. "Прикро отак під суворим наглядом дивитися виставу". Підполковник Ходзумі співчутливо обвів поглядом припишкле юрмище сірих солдатських мундирів.

У третій яві перед чорною заслоною з'явилося кілька верб, справжніх, щойно зрубаних. Бородатий чоловік на сцені, видно, поліцейний інспектор, шпетив молодого поліцає. Підполковник Ходзумі недовірко кинув оком на програму й прочитав: "Озброєний розбійник Сімідзу Садакіті. Сцена арешту над рікою".

Тільки-но інспектор зайшов за лаштунки, як поліцай, звівши погляд у небо, заходився виголошувати тужливий монолог. У ньому йшлося про озброєного пістолем розбійника: молодий поліцай анітрохи не був певний, що зможе арештувати лиходія. Незабаром, мабуть, запримітивши людську постать, поліцай, аби сховатися від супротивника, вирішує на мить пірнути в річку. А тому негайно рачкує повз чорну заслону і зникає не в річці, а, правильніше сказати, під сіткою.

Якийсь час на спорожнілій сцені переливами гуркотить лише бубон. Та раптово збоку вибігає якийсь сліпець. І тої ж миті, як він, помацуючи кийком, переходить на другий бік сцени, з-за чорної заслони вихоплюється наш поліцай. "Розбійнику з пістолем, Сімідзу Садакіті! А ось і я до твоїх послуг!" – кричить він і кидається до сліпого. А той і собі гав не ловив, а вмить приготувався до відсічі й – вирячив очі. "А очі в нього, на жаль, занадто маленькі", – посміхаючись, у думці подитинячому зауважує підполковник.

На сцені зчиняється шарпанина. Лиходій, як і слід було сподіватися, хапається за пістоль. Пролунало підряд два, три постріли. Та все-таки відважному поліцаєві нарешті пощастило накинути мотузку на вдаваного сліпця. Солдати під шатром загомоніли, але ніхто не вигукував.

Підполковник зиркнув на генерала. Того разу головно-командувач пильно стежив за сценою, на його обличчі відбилася втіха й задоволення.

Збоку на сцену вбігає начальник поліції та кілька поліцаїв. Уражений кулею з пістоля під час двобою з лиходієм, молодий поліцай валиться на поміст. Начальник поліції з усієї сили намагається привести його до

пам'яті. А тим часом його помічник прожогом кидається за розбійником і хапає за кінець мотузки. Згодом між начальником поліції та молодим поліцаєм відбувається патетична сцена, як у старовинних п'єсах. Як старовинний повірник, начальник поліції запитує, чи молодий поліцай хоче щось сказати. А той відповідає, що залишив матінку вдома. На те йому начальник каже, нехай, мовляв, не журиться про неньку, невже у передсмертну годину його, мовляв, ніщо не втішає. "Нема чого й казати, серце моє переповнює радість, що я таки вловив розбійника з пістолем", – відказує молодий поліцай.

І раптом серед мертвої тиші втретє залунав генералів голос. Та цього разу в ньому почувався не гнів, а глибоке зворушення:

– Молодчага! Оце справжній японець!

Підполковник Ходзумі ще раз нишком зиркнув на генерала: на засмаглій щоці генерала бриніла сльоза. "А генерал – все-таки добра людина". Крізь легку зневагу підполковник відчув до нього прихильність.

Тим часом під бурхливі оплески завіса закрила сцену. При тій нагоді підполковник Ходзумі вийшов надвір.

Півгодини по тому, затиснувши цигарку в зубах, разом з майором Накамурую, офіцером штабу, він проходив пустирем край села.

– Вистава Н-ської дивізії мала надзвичайний успіх. Пан генерал був дуже задоволений, – майор Накамура крутив свої кайзерівські вуса.

– Водевіль Н-ської дивізії? Ага, той про розбійника з пістолем?

– Не лише той. Пан генерал покликав розпорядника і звелів ще яку-небудь річ показати. Того разу вибір упав на п'єсу про Ѓендзо Акаґакі, здається, на "Токуріно вакаре" чи як там її...

Ледь усміхненими очима підполковник Ходзумі роздивлявся на широку рівнину. Над зеленим килимом гаюляну двигтіло марево.

– І той водевіль теж мав неабиякий успіх, – не вгавав майор Накамура. – Пан генерал звелів розпорядникові з Н-ської дивізії ще раз сьогодні о сьомій влаштувати естрадний вечір.

– Естрадний вечір? З гумором?

– Ні, читатимуть історичну повість. Здається, "Подорож князя Міто по країні".

Підполковник Ходзумі силувано всміхнувся. А його супутник, нічого не помічаючи, бадьорим голосом провадив далі:

– Пан генерал дуже любить князя Міто. Він якось признався, що низько схиляється перед князем Міто й Като Кійомаса[73].

Підполковник Ходзумі не відповів, а звів погляд угору. Крізь просвіти між вербовим гіллям було видно, як вітер гнав по небу олов'яні хмари. Підполковник полегшено зітхнув:

– Уже весна, навіть у Маньчжурії.

– А в Японії люди, мабуть, одягаються уже по-літньому, – майор Накамура згадав Токіо, дружину, спритну і здатну господиню, згадав про сина, учня початкової школи, і йому стало трохи сумно.

– А он уже й абрикоси цвітуть, – підполковник Ходзумі звеселіло показав рукою на кучми червоного суцвіття за да-лекою глиняною огорожею, а в голові його раптом забриніли слова з поезії Г'юго: "Ecoute moi, Madeleine"[74].

IV. Батько й син

Якось одного жовтневого дня сьомого року Тайсьо[75] увечері генерал-майор Накамура, колишній штабіст майор Накамура, сидів, відкинувшись на спинку канапи, в урядженому за європейською модою покої і безтурботно попихкував гаванською сигарою.

За двадцять з лишком років привільного життя у відставці генерал-майор Накамура перетворився на милого дідуса. А надто того вечора, – може, тому що був у кімоно, – відкритий лоб з лисиною, мляві, обвислі кутики рота надавали йому вигляду особливо добросердої людини. Відхилившись на спинку канапи, генерал-майор Накамура повільно обвів очима світлицю і зітхнув.

Куди не глянь, усюди на стінах фоторепродукції картин європейських малярів. На одній з них зображено зажурену дівчину, схилену на підвіконня, на другій між кипарисами видніє краєвид, осяяний сонцем. І дивно – при електричному світлі усі ці репродукції виповнювали стару вітальню якоюсь холодною врочистістю, що не давала генерал-майорові жодної втіхи.

Збігло кілька хвилин у мовчанні. Та несподівано генерал-майор почув легенький стукіт у двері.

– Прошу, заходьте.

І в ту ж мить на порозі з'явився стрункий юнак у студентській формі. Підступивши до генерал-майора, хлопець сперся руками на спинку крісла й відразу, трохи грубувато, запитав:

– Я вам потрібен, тату?

– Авжеж, тільки присядь на хвилику.

– Ну, кажіть, – юнак слухняно сів. Генерал-майор якось підозріло глянув на мідяні ґудзики

синового піджака й сказав:

– Що нового?

– Я щойно вернувся з громадянської панахиди по покійному Каваї, ви його, мабуть, знаєте, тату, він учився зі мною на філологічному факультеті.

Генерал-майор злегка кивнув головою, випустив з рота густий клубок диму і якось натужно почав про найголовніше:

– Це ти понавішував картин на стінах?

– Так, це я повісив уранці, але ще не встиг вам про це сказати. А хіба вони вам не подобаються?

– Не те що не подобаються. Але я б хотів, аби тут висів і портрет пана генерала Н.

– Поряд з цими? – хлопець мимоволі посміхнувся.

– Хіба тут вішати не гоже?

– Не те що не гоже... та, мабуть, смішно.

– А он же портрет висить, – і генерал-майор показав рукою на стіну над каміном. З портрета на генерал-майора спокійно дивився п'ятдесятирічний Рембрандт.

– Це зовсім інша річ. Генерал Н. йому не до пари.

– Ах так? Шкода, – генерал-майор легко відступився від свого наміру. Однак через хвилину, пихнувши сигарою, спокійно провадив далі: – Скажи-но мені, будь ласка, що думають твої ровесники про пана генерала Н.

– Нічого особливого не думають. Ну, знають, що він начебто був видатний солдат.

В очах постарілого батька хлопець помітив сп'яніння від вечірньої порції sake.

– То правда, що він був славетний полководець. Але, крім того, він був щирий, благородний душею. – І генерал-майор заходився майже зворушено розповідати про один випадок з генералового життя.

Якось після японо-російської війни генерал-майор Накамура вирішив відвідати генерала Н. у його садибі на рівнині Насуно. Та, добравшись до генералової оселі, він дізнався у сторожа, що генерал з дружиною щойно вийшов на прогулянку в гори. Генерал-майор Накамура знав туди дорогу, а тому негайно поспішив услід. Пройшовши яких двісті-триста метрів, він наздогнав генерала в простому кімоно, що був з дружиною. Поговоривши трохи з подружжям, Накамура помітив, що генерал не квапиться йти далі. "Може, маєте тут якусь справу? " – спитав він. У відповідь генерал засміявся: "Оце дружину заскочила мала нужда, так ми послали школярів, що нагодилися на очі, пошукати туалет". "У цей час, пам'ятаю, на взбіччі дороги валялися каштани", – генерал-майор Накамура примружив очі й задоволено всміхнувся сам до себе. І тут же, розповідав він далі, із зеленого лісу вихопилося четверо чи п'ятеро прудких школярів. Буцімто не помітивши генерал-майора Накамуру, вони обступили старе подружжя і навперебивки взялися оповідати про наслідки пошуків. Вони з таким запалом намагалися повести за собою генеральшу, що навіть зчинили між собою наївну пересварку. "Ачи не краще витягти жеребок? " – порадив було генерал і ще раз звернув своє усміхнене обличчя до Накамури.

– Це зовсім невинна історія, але її не слід розповідати іноземцям. –
Хлопець не міг стримати посмішки.

– А все ж такі випадки показують, що підлітки любили генерала Н., як
рідного батька. Не думайте, що генерал простий собі вояк-служака.

Скінчивши говорити на облюбовану тему, генерал-майор поглянув на
портрет Рембрандта над каміном.

– І отой теж видатна людина?

– Так, це славнозвісний маляр.

– А невже пан генерал Н. заслужив меншої поваги?

На юнаковому обличчі застигла розгубленість.

– Мені важко це висловити, але Рембрандт помислами нам ближчий,
ніж такі, як генерал Н.

– А що ж вам не подобається у генерала?

– Та як би вам сказати... От хоча б Каваї, що по ньому сьогодні
панахиду справляли, теж укоротив собі віку, але перед смертю, –
хлопець серйозно подивився батькові в очі, – він і не подумав
фотографуватися.

Тої ж миті задоволення в генерал-майорових очах обернулося на
збентеження.

– Хіба то погано перед смертю фотографуватися? Адже це робиться,
щоб залишити про себе останню згадку.

– Власне, для кого?

– Не важить, для кого... Зрештою, хіба нам не хотілося б мати передсмертний образ пана генерала Н.?

– Я принаймні гадаю, що генерал не повинен був про це турбуватися. Мені здається, що я до певної міри розумію генералів душевний стан, коли він заподіяв собі смерть. Але я ніяк не второпаю, як це можна перед смертю фотографуватися. Невже тільки для того, щоб фото прикрашало яку-небудь вітрину...

Майже спересердя генерал-майор урвав синову мову:

– Бредня! Ясновельможний генерал Н. не був людиною з такими вульгарними нахилами. Від ніг до голови він був щирий.

Та юнак не вгавав, а, розпашілий, голосно відказав:

– Можна, звісно, припустити, що генерал не був простим обивателем, можна навіть уявити, що він був щирий у своїй поведінці. Тільки ця щирість нам не зрозуміла. Не віриться також, що її збагнуть наші нащадки... На якийсь час запала прикра мовчанка.

– Часи настали інші, – проказав нарешті генерал-майор.

– Еге ж... – заговорив було хлопець і, прислухаючись до шуму знадвору, докинув: – Тату, а надворі, здається, дощ.

– Дощ? – Генерал-майор Накамура, що й досі сидів, простягти ноги, радо звернув розмову на інше: – Тільки б цвіт айви не облетів!..